

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD

Amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen in memoriam

Chr. Stenz:

Landdagsvalget i Sydslesvig

J. Holdt:

Degne og skoleholdere i Bredebro indtil 1920

Bjørn Svensson:

Haderslev amtsråd 100 år

Sønderjysk månedsskrifts ekspedition:
Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev
Lærer Chr. Stenz adresse er: Sandved 5, Åbenrå

Amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen

født den 6. juni 1878, død den 27. oktober 1958.

Ved en sammenkomst for få år siden i Lausten-Thomsens hjem i Åbenrå betegnede en af hans medarbejdere i det lokalhistoriske arbejde ham som en af de få nulevende polyhistorer. Sønderjysk månedsskrifts juninummer, der i anledning af amtslægens 80 års fødselsdag var helliget en omtale af hans mangesidede virke, bekræfter i høj grad denne karakteristik. Foruden sin ansvarsfulde embedsgerning og dermed store indsats for folkesundheden har han på utallige områder været med til at præge sin tid både i sin hjemstavn og uden for den. Han var f. eks. meget fortrolig med dansk og udenlandsk skønlitteratur, såvel klassisk som moderne, og var lige til det sidste en skattet anmelder ved »Flensborg Avis«.

I disse dage har dagspressen fremdraget Lausten-Thomsens store fortjenester, ligesom månedsskriftet gjorde det for få måneder siden – lidet anende at der skulle hengå så kort tid, inden døden standsede denne stærke, levende personligheds udfoldelse. En enkelt side af amtslægens virke vil redaktionen af Sønderjysk månedsskrift dog igen trække frem i erindringen, den, der angår vort eget blad.

Fra 1924 til 1946 sad Lausten-Thomsen sammen med Claus Eskildsen i månedsskriftets redaktion. Det træder ret tydeligt frem, at Eskildsen her var førstekraften; men der er mange numre, som Lausten-Thomsen har leveret bidrag til, og ingen artikel er blevet optaget, før han havde gennemlæst manuskriptet og givet det den behandling, hans altid vågne og kritiske sans over for det danske sprogs renhed krævede skulle gives.

I taknemmelighed og ærbødighed over for dr. Lausten-Thomsens vældige indsats i Nordslesvigs folkeliv, inden for det lokalhistoriske arbejde og herunder især for Sønderjysk månedsskrift ønsker redaktionen at udtale et

æret være hans minde.

Landdagsvalget i Sydslesvig

Af Chr. Stenz

Den 28. september 1958 afholdtes for fjerde gang valg til »Landet Slesvig-Holsten«s landdag. Kort efter krigen oprettede den britiske militærregering en provisorisk landdag, hvori 2 – senere 4 – dansksindede fik sæde. Ved det almindelige valg i 1947 valgtes 6 danske og i 1950 4. Valgloven til forbundsdagen i Bonn fritog det danske mindretal for at opfylde betingelserne om enten et kredsmandat eller 5 % af alle stemmer for at opnå repræsentation. Den samme velvilje viste landdagen i Kiel ikke; her opretholdtes 5 %-klausulen, skønt Sydslesvigsk Vælgerforening kun opstillede kandidater i Sydslesvig og ikke i Holsten. Trods et stemmetal på over 40.000 i 1954 nåede man ikke op på de 5 %, og den danske landdagsrepræsentation gled ud.

Som en følge af København-Bonn-aftalerne i 1955 er imidlertid klausulen bortfaldet også ved landdagsvalg, så de danske sydslesvigere denne gang kunne gå til valg med en fair chance for i det mindste at få én mand valgt.

Resultatet i hele »landet«

	1957	1958
Socialdemokratiet	404.595 (30,8 %)	437.027 (35,9 %)
Kristelige demokr.	631.147 (48,1 %)	540.667 (44,4 %)
B.H.E. (flygtninge)	109.510 (8,3 %)	84.260 (6,9 %)
Frie demokrater	73.656 (5,6 %)	65.138 (5,4 %)
S. S. V.	32.262 (2,5 %)	34.136 (2,8 %)
Tyske rigsparti	9.009 (0,7 %)	12.983 (1,1 %)
Tyske forbund	2.527 (0,2 %)	6.054 (0,5 %)
Tyske parti (D.P.)	49.339 (3,8 %)	33.908 (2,8 %)
Uafhængige		2.766 (0,2 %)

S.P.D. erhvervede 25 mandater (før 25), C.D.U. 33 (25), F.D.P. 3 (5), B.H.E. 5 (10) og S.S.V. 2 (0).

C.D.U. har fortsat sin sejrsmarch; men stemmetallet fra forbundsvalgvalget har ikke kunnet holdes. Derimod virker 5 %-klausulen på småpar-

tierne, selv om det er uden beklagelse, vi nord for grænsen konstaterer, at D.P. og S.H.B. (Slesvig-Holsten-blokken) har mistet deres mandater, inklusive deres førstemand, lærer Wilhelm Jürgensen (Asmus v. d. Heide). Når man erfarer, at en tidligere S.S.-fører, som er anklaget for grove forbrydelser under opstanden i Polen i 1944, er valgt som C.D.U.-mand, tør man vist næppe betragte Asmus v. d. Heides udtræden som en strømpil for renere demokratiske linier.

Siden danskerne ved landdagsvalget i 1947 opnåede lige ved 100.000 stemmer, har der kun været tilbagegang at spore ved valgene. Belært af erfaringerne har man ikke ved dette valg næret store forventninger; de mest optimistiske iagttagere nord for grænsen regnede med et stemmetal på o. 30.000. Derfor kom resultatet den 28. september som en glædelig overraskelse.

Ved nedenstående oversigt må et forhold tages i betragtning: der var i 1957 adgang til at afgive stemme pr. brev, hvilket ikke var tilfældet i år. Af de danske stemmer ved valget i 1957 var 1215 brevstemmer, 3,7 %. Det har derfor ikke været muligt at beregne den procentvise fremgang for de enkelte kredse nøjagtigt. I forhold til 1957 var den danske stemmefremgang i hele Sydslesvig 6 %; men når hensyn tages til, at der da blev afgivet 728 stemmer i Holsten på S.S.V., var der i virkeligheden 8,2 % eller 2600 stemmers fremgang. Herved blev den danske andel ved forbundsdagsvalget i hele Sydslesvig kun 9,4, mens den ved landdagsvalget steg til 10,7 %. Den store forskel her skyldes dog også, at valgdeltagelsen var langt mindre i 1958 end i 1957, i hele landet 79,7 mod 88,7 % og i Sydslesvig alene 75,5 mod 86,7 %.

Stemmetallet i Sydslesvigs kredse

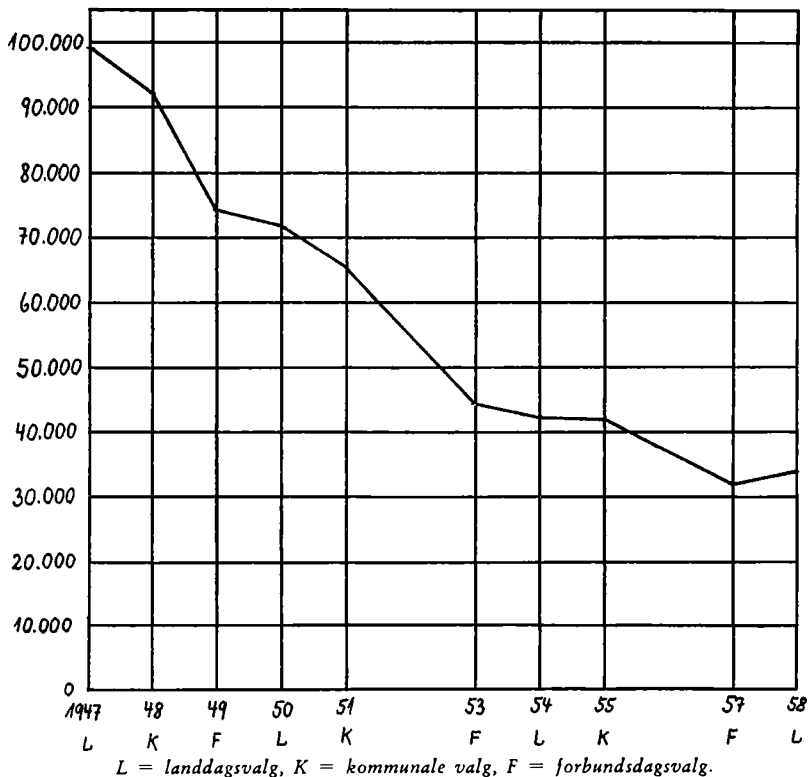
(Tallene fra 1957 er eksklusive brevstemmer)

Valgkreds	Tyske stemmer	Danske stemmer		Danske stemmer i % af alle stem.
		1957	1958	
1. Flensborg-Vest	19.649	8.235	9.142	31,7
2. Flensborg-Øst	22.141	6.241	7.337	24,9
3. Flensborg Land	25.011	2.790	3.154	11,2
4. Sydtønder amt	20.125	2.580	2.696	11,8
5. Husum Land	23.471	1.523	1.789	7,1
6. Husum-Ejdersted	22.709	2.193	2.486	9,9
7. Slesvig	23.553	2.777	3.035	11,4
8. Sydangel-Svans	23.112	1.669	1.827	7,3
9. Rensborg-Vest	25.045	212	257	1,0
10. Rensborg-Nord	27.054	637	795	2,9
11. Kiel-Pris	27.561	225	271	0,9

Det danske stemmetal i købstæder o. lg.

	1957	1958	Den omtrentlige fremgang i %
Flensborg	13.817	15.714	ca. 10
Slesvig	2.311	2.525	» 6
Lyksborg	331	365	» 7
Harreslev	865	1.027	» 15
Rensborg	424	496	» 11
Bydelsdorf	197	262	» 30
Frederiksstad	347	407	» 14
Vesterland	411	437	» 3
Vyk (Før)	73	89	» 17
Nibøl	409	409	» 0
Læk	230	254	» 7
Kappel	146	172	» 14
Sdr. Brarup	220	242	» 7
Husum	829	1.041	» 22
Tønning	552	545	» ÷4

Danske stemmer i Sydslesvig 1947-58

Samuel Münchow

Berthold Bahnsen

Den talmæssige fremgang er størst i Flensborg; men ellers fordeler den sig ret jævnt over hele landsdelen, og i det store og hele følges by og land godt ad. En undtagelse danner dog Sydtønder amt, der – når man skal regne med et antal brevstemmer i samme forhold som i resten af landsdelen – er det eneste sted, hvor der praktisk talt ingen fremgang har været. Foruden Nibøl har en del landsbyer i nærheden af grænsen en direkte tilbagegang: Jarlund, Medelby, Østerby, Vesby, Agrtrup, Ladelund, Humtrup, Avntoft, Klægsbøl og Tinningsted, mens Karlum, Bramsted, Braderup, Rødenæs, Sdr. Løgum, Vestre m. fl. kan notere fremgang. Der er også en smuk stigning i de frisiske sogne; men da en del af disse hører til 5. kreds, kommer resultatet ikke til at gavne deres eget amt, Sydtønder.

Nogle steder ser det ud, som om den danske stemmetilvækst er sket på bekostning af socialdemokratiet, og dette kunne synes at underbygge en fremsat formodning om, at nogle dansksindede vælgere ved valget i 1957 enten har undladt at stemme eller har stemt ud fra indrepolitiske motiver og ikke ud fra nationale, fordi der alligevel ikke bestod muligheder for repræsentation i Bonn. Herom er det naturligvis uhyre vanskeligt at udtale sig. En statistik er langt fra et tilstrækkeligt grundlag for at drage slutninger. (Som bekendt ville Storm Petersen kun have 4 børn, fordi statistikken beviste, at hvert femte barn, der fødtes, var en kineser). Alligevel kan stemmekurven her måske give et fingerpeg. Den fortæller, at de store nedgange i 1953 og 1957 er kommet efter en toårs periode uden valg. Dog er nedgangen langt større i 1953 end i 1957, hvorfor man tør formode, at den længe efterlyste stabilitet er indtrådt i det sidste år, og at valget i 1958

kan vurderes som en yderligere styrkelse af stabiliteten. En dygtigt ført valgkampagne med hovedvægten lagt på den danske frem for den hjemstavnsbetonede linie, har bidraget sit dertil.

Det var for en gangs skyld opløftende at følge begivenhederne på »Flensborghus« søndag aften den 28. september. »Jeg har aldrig før været så glad for at tabe et væddemål«, udtalte en pessimistisk observatør fra Nordslesvig. Et spændende punkt var mandaternes antal. På forhånd havde man kun gjort sig forhåbninger om ét; men da den tyske radio sent på aftenen meddelte, at to danske landdagsmandater var sikret, lød klapsalverne i den gamle bygning.

De to landdagsmænd er ikke ukendte størrelser i sydslesvigsk politik. *Samuel Münchow* er født i 1893. Han var smed i Flensborg, blev byrådsmedlem i 1924 og har indtil for nylig været lønnet rådmænd. Han sad i landdagen fra 1947–54 og er kendt for både her og andetsteds at være en mand med sine meningers mod, altid rede til at vove en dyst for sine dansksindede landsmænd, når han mener, der øves uret.

Berthold Bahnsen er født i 1913. Han er af frisisk afstamning, er uddannet som bankmand og virker som bankbestyrer i Læk. Han var også medlem af landdagen fra 1947–54. Han er en rolig og saglig debattør, og hans praktiske og teoretiske kendskab til økonomi vil være et fortrinligt supplement til Münchows erfaringer på det socialpolitiske område.

Postmestergårdens arkitekt

En rettelse og tilføjelse til side 221.

I den skriftlige meddelelse om kgl. landbygmester *Johann Otto Müllers* død, som jeg i sin tid modtog fra Slesvig byarkiv, var det lille ord »nach« desværre gledet ud. Der skulle rettelig stå, at Müller er død »efter 1757«, og under et kort besøg fornylig i det slesvig-holstenske landsarkiv på Gottorp slot nåede jeg at konstatere, at Ingenieur-Major u. Baumeister Müller er død i tiden mellem februar og juni 1762. Den 8. juni 1762 omtales han som »nu afdøde M.«

Der er herefter ingensomhelst grund til at nævne hans afløser som landbygmester, den kendte arkitekt *Johann Gottfried Rosenberg*, i forbindelse med Postmestergården i Aabenraa – hvilket, som det vil ses, også kun skete med alt muligt forbed. Indtil videre må spørgsmålet om Postmestergårdens arkitekt siges at være uløst.

Imidlertid viser en blot løselig gennemgang af korrespondanceprotokoller og journaler fra rentekammerets slesvigske kontorer fo de pågældende år (Sl.-H. LA., Abt. 66; velvillig henvisning af Landesarchivrat Dr. K. Hector), at Müller opholdt sig i Aabenraa i 1758, Postmestergårdens byggeår, i anledning af nogle reparationer på Brundlund slot. Det var endvidere (skrivelse 1762 23/2) meningen, at Müller skulle have haft ledelsen af den side 220 nævnte udbygning af tilgangsvejene til Aabenraa, men hans død kort efter afbrød ham i dette arbejde.

Selv om det her anførte ikke berettiger til at fremhæve Müller som Postmestergårdens arkitekt, kan det måske tjene som indicium for hans medvirken ved byggeriet af denne ejendom.

H. V. G.

Degne og skoleholdere i Bredebro indtil 1920

Af provst J. Holdt

Hvornår man har begyndt med regelmæssig skoleundervisning i Bredebro, kan vel næppe med sikkerhed fastslås. Formentlig har man i henhold til anvisningen i reformationens kirkeordinans af 1542 og skoleanordningen af 1544 også her iværksat en vis undervisning af børnene. Præsterne i Løgumkloster amt havde efter reformationen også degneembedets indkomster og var forpligtede til at antage og lønne degnene ved kirkerne. Og disse medhjælpere har så også naturligt været de første skoleholdere på stedet. Johan Hvidtfeldt nævner i sin afhandling »Bidrag til belysning af de kirkelige forhold i Vestslesvig omkring 1650« (Sønderjyske Årbøger 1941, s. 113) en degnesøn fra Brede, som blev antaget som degn i nabo-sognet Mjolden: »I 1689 erklærede Mjolden sogns to kirkeværger, at degnesønnen Hans Nissen fra Brede to gange havde ladet sig høre i Mjolden kirke og havde behaget præst såvel som menighed, der på præstens spørgsmål erklærede sig tilfreds med ham. Han var ikke blot god til kirketjenesten, »... men endog erfares om sin flittige informering ved ungdommen, som os her såvel som andre steder højt er angelegen ...« (Trøjborg Godsarkiv, pk. 8. Kirker og skoler). Fliden i undervisningen af ungdommen har han naturligvis bragt med fra sit hjem i Brede, hvor en skole altså var i gang.

Dertil kommer, at den kendte provst Troels Arnkiel i Åbenrå (1672–1713), til hvis embedsområde Brede kirke dengang hørte, var ivrig for indførelse af unges konfirmation. Man kan da gå ud fra, at der også ved Brede kirke har været en katekismusskole i gang.

Sognepræsten i Brede 1713–60, Johann Friederich Jacobæus (1685–1775), som forud havde været hjælpe- og pestpræst ved Petri tyske kirke i sin fødeby København, skriver i en ansøgning af 26. 2. 1737, at han ved sin tiltræden i Brede »fandt det meget uheldigt, at degnen på stedet sam-

tidig var kroholder og i sit krohus havde indrettet et skolekammer. Jeg havde gerne villet afskaffe denne absurde tilstand snarest. Men der gik desværre en rum tid hen, inden Vorherre sendte mig et middel hertil, idet en gammel formuende og barnløs mand her på stedet [gårdmand Peter Petersen i sognebyen Sdr. Vollum] betroede mig, at han var villig til at anvende 20 rd. til fromme formål. Jeg greb straks anledningen og bragte ham ved Guds nåde så vidt, at han besluttede at give 100 rd. til bygning af et skolehus, hvorefter jeg da omgående i Herrens navn lod bygge.« Præsten satte selv 400 rd. i byggeriet og ansøger nu om med menighedens samtykke at måtte bruge af klingpungpengene til vedligeholdelsen af huset og refusion af sine udlæg, idet skolen må anses at være »en ny opsat søjle under Guds riges bygning.« Kirkemyndighederne afslog dog brugen af klingpungpenge til nævnte formål.

Gæstgiveren i Bredebro dengang, Christian Ewald (f. 1646), der samtidig var tolder ved det vigtige vadested over Brede å, det første indenfor havets grænse, og formentlig også har fungeret som degn, var præstesøn fra Bylderup, hvor der også var en vadestedskirke. Han tilhørte den kendte vestslesvigske præsteslægt Ewald. Og hans søn *Christian Ewald* (1682–1771), nævnes udtrykkelig som degn og skoleholder her fra året 1702. Det må vel antages, at han har fået nogen privat forberedelse til skolegerningen hjemme, måske også i sognets præstegård hos den lærde Mathias Friis (c. 1670–c. 1713). Lønnen fik han fra præsten og desuden skolepenge fra de skolesøgende børns hjem. Store indtægter har det ikke været. Til gengæld har undervisningsbehovet – i forbindelse med konfirmationens gennemførelse og den påfølgende pietistiske vækkelse på egnen – sikkert været stigende, medens lokaleforholdene i kroen er blevet mindre og mindre tilfredsstillende.

Dermed er jo ikke sagt, at undervisningen i tiderne forud altid er foregået i kroen ved kirkepladsen. Kirken kan vel også være bleven brugt. Men på nævnte tidspunkt var den meget brøstfældig efter det foregående århundredes hærgende krige. Ved provstesynet i 1705 var den »i en så miserabel tilstand, at man ikke kan udsætte en reparation længere.« På nordsiden var blytaget blæst ned, sydmuren var faldet ned, så man ikke kunne sidde tørt i kirken.

Da kirken så i 1722 ved midler fra hele amtet blev istandsat og udvidet, har man også syntes, at tiden nu var inde til at få eget skolehus ved kirken. Der blev da i 1724 bygget et 6 fags skolehus ved kirkepladsen. Denne bygning har så gjort tjeneste indtil 1834, da der byggedes nyt skolehus. I 1790'erne havde man dog efter flere forgæves pålæg fra kirkevisitatorerne måttet udvide skolestuen med 1 fag, idet børnetallet var kommet op på 80.

De kunne ikke rummes i det forhåndne lokale. Den stadige udsættelse af tilbygningen siges at have haft sin årsag i, at skoleinteressenterne i sognets øvrige byer, hvor der fandtes 3 biskoler, og herremanden på Trøjborg, kancelliråd Holst, vægrede sig ved at yde deres bidrag. Det hang sammen med, at kirken med Svanstrup fogderi hørte under det slesvigske Gottorp, medens den øvrige ca. $\frac{3}{4}$ af sognet var gammelt fæstegods under Trøjborg og dermed hørte under det kongerigske Ribe. De to sognedele havde altså forskellig myndighed og jurisdiktion, hvilket gav anledning til stadige forviklinger. Degnen selv synes at have boet i eget hus ved siden af kroen ind mod kirkegården, hvor der også fandtes kirkestalde.

Chr. Ewald var gift to gange, 1. med Anna Henriksdatter Rutensteen, af herredsskriver-slægten i Borg under Trøjborg, 2. Ancke Engel. Af 4 børn i første ægteskab, antagelig indgået i 1724, da det nye skolehus rejstes, levede kun 1 søn, den siden kendte herrnhuterpræst i Hviding 1764–1807, Joachim Ewald, der er født 1725 i Bredebro skole og død 1826 i Christiansfeld som 101-årig olding. Degnen forblev i sit emhede til sin død i 1771 (15. 6), altså i 69 år. Fra 1740 havde han en medhjælper som skoleholder, nemlig Jens Gregersen (1717–72), antagelig fra sognebyen Abterp, hvor en broder, Laust Gregersen (1720–67), var biskolelærer. Gregersen var også gift to gange, 1. med Anna Chrestensdatter (1717–65), 4 børn, 2. med Maren Jenses (1726–75).

Om degn Ewalds embedsførelse som helhed savnes nærmere oplysninger, men der kan vel ikke være tvivl om, at han har været en duelig og agtet mand. Et eftermæle siger, at »menigheden stedse har vist ham kærlighed«. Generalsuperintendent Struensee noterer ved visitatsen i 1762, at degnen, nu 80-årig, ikke mere holder skole. Og 1771 bemærkes, at han er »en gam-

mel og affældig degn og skolemester, der ikke mere kan forestå sit embede.« Medhjælperen Gregersen har da bestridt skoleundervisningen, medens præstens søn, Christopher Overbeck »af kærlighed til den gamle degn« vikarierede i degnetjenesten.

Da Ewald døde 1771, 89 år gammel, ville den nye sognepræst fra 1760, Christopher Overbeck (1716–93), forgængerens svigersøn, gerne have sin søn anerkendt som degn. Han var købmand i Bredebro, men havde ikke

Stenen ved kirkepladsen (se fodnote)

villet lade sig uddanne som lærer. Myndighederne afslog derfor at godkende ham, idet man ikke ønskede at skille degne- og lærertjenesten ad. Han fortsatte dog i nogle år med at forrette degnetjenesten.

Som ny skoleholder tiltrådte 1772 *Christian Nissen* (1750–1811). Han kaldes 1774 en »dygtig« skolemester og fungerede nu også som degn. Født var han i Hønning, Arrild sogn, som søn af kådner og hjuler Nis Hansen Nissen (Skøtt) og Maren Nisdatter. Forældrene var flyttede til Borg i Brede sogn. Han var seminarist fra Tønder provestese­minarium. Men først 1778, da han indgik ægteskab med præstens datter Charlotte Amalia (død 1818), synes han at være endelig ansat som degn og er vel samtidig flyttet ind i degnehuset. Han skal have været herrnhutisk påvirket. Allerede 1786 flyttede han dog til Hostrup degnekald, hvor han skal være bleven svage­lig, så en søn, Nis Hansen Nissen (1781–1867) måtte hjælpe og siden afløse ham. Hans undervisningsevne har vel været svigtende, idet visitatsberet-

ningerne 1777 og 80 betegner hans elever som »dårlige« og 1783 endda som »meget uvidende«. ¹⁾)

Efterfølgeren som degn og lærer fra 1786 blev igen en mand fra sognet, nemlig *Hans Frendesen* (1763–1801). Han var søn af gårdmand i Åspe Frende Hansen og Mette Chrestensdatter. Formodentlig har han også været seminarist fra Tønder. Ved sin embedstiltrædelse blev han gift med en anden datter af sognepræsten Overbeck, Anna Cathrine, som var enke efter kniplingshandler i sognebyen Harres Thomas Brodersen. Manden var død 1778 på brødremenighedens missionsmark i Suriname, Sydamerika. I første ægteskab var der 2 børn, nemlig Christopher Brodersen, købmand i Flensborg, og Metta Helena, gift med købmand Berend Møller i Tønder. I 2. ægteskab var der 4 børn. Ved visitatsen i 1794 bemærker den nye, meget skoleinteresserede generalsuperintendent Adler, at det er en »mistilstand her, at skolerne på landet alle er danske, men bruger tyske fibler og læsebøger.« Fortyskningen blev hermed langsomt sat i gang.

Ifølge reskript fra det tyske kancelli i København af 1774 skulle degneindkomsterne efter sognepræst Overbecks afsked, som skete i 1789, ikke mere tilkomme præsten, men ubeskåret tilfalde degnen. I henhold til kirkeinventariet af 1765 drejede det sig om følgende ydelser:

1. Ved mikkelsdag årligt af hvert ildsted hos gårdmænd og kådnere 1 skæppe rug.
2. Som ringer for dagligt 2 gange at slå bedeklokken af hvert ildsted i sognet såvel hos kådnere som gårdmænd 2 mk.
3. Fra byen Bredebro smør og osteafgift, som hæves med 2 mk. af hver fuldmalket ko og 1 mk. af en sen.
4. Det til jul, påske og pinse af sognefolkene pligtige sædvanlige offer.
5. Ved hver vielse af brudeparret 32 sk. og af brudedefølget et frivilligt offer.
6. Af en kirkegangskone 8–12 sk.
7. Af hvert lig efter formueomstændighederne 8–24 sk.
8. Et engareal nær åen ved Bredebro, som anslås til $\frac{1}{2}$ læs hø og hidtil benyttes af præsten.
9. Af kirkeligningen årligt til nytår for ringning med klokkerne og renholdelse af kirken 5 rd. 32 sk.
10. Skolepenge fra hvert skolebarn egentlig 1 sk. lybsk og fra dem, som lærer at regne, 3 sekslinge egentlig.

¹⁾ På den grund ved kirkepladsen, hvor degneboligen stod før 1863, findes endnu i dag en kampesten med primitivt indhugget: *C N 1778*, hvilket må tydes som Christian Nissen, der i året 1778 blev gift med præstens datter, ansattes som degn og fik egen bolig. Et lykkeligt mærkeår for denne mand. Stenen vil blive fredet.

Degn Frendesen døde tidligt, kun 38 år gammel, af en smitsom sygdom (tuberkulose), som også hans moder og broder i samme år blev offer for. I kirkebogen kalder sognepræst Joh. Chr. Lautrup ham »vor gode degn« og ønsker »Guds fred over ham, den gode fredsommelige mand.«

Den næste degn i rækken, *Eli Jørgensen Wind* (1774–1817), var ligeledes fra sognet. Hans forældre var gårdmand i Borg Jørgen Mathiesen Wind og Ellen Hansdatter fra Graulund, Bedsted sogn, hvor sønnen også var født. Han var seminarist fra Tønder og blev ved sin tiltræden 1802 gift med Botilla Hostrup (1773–1841), datter af gårdmand i Rens, siden i Brede Detlef Nicolaisen Hostrup og Ester Christiansdatter, som efter mandens død atter indgik ægteskab med Jacob Lowson i Brede. Der var 6 børn, af hvilke Jacob druknede på isen 1816 som 12-årig og Andreas Christian blev skrædder i Brede.

I degn Winds tid blev efter lange og besværlige forhandlinger lærerlønnen betydeligt forbedret. Impulsen hertil kom fra den nye skoleanordning af 1801, hvis gennemførelse kraftigt støttedes af sognepræsten Lautrup. Skolemesteren skulle nu have 45 rd. i fast løn årligt. Boligen blev indløst af skoledistriktet med 216 mk. 4 sk. Men ved visitatsen i 1802 klager Degn Wind over, at han ikke fuldt får de degneindtægter, der tilkommer ham. Degnerugen har hidtil beløbet sig til 16 td. rug, erlagt in natura eller også i penge efter dagspris. Desuden smørtiende af hver kælveko, fastsat til 2 mk., også betalt af indsiddere. Han ønsker nu rugen leveret udelukkende in natura, idet rugprisen er steget meget betydeligt og han ikke kan enes med yderne om prisen. Rugen koster i fri handel 40 (44) sk. = 1 rd., medens uvildige takseringsmænd har fastsat afleveringsprisen til 12–16 sk. Tvistemål er desuden, om tønden skal regnes til 10 skæpper eller til 8 (nyt mål) og om kådnere og inderster skal betale samme takst. Degnen har over 10 gange opfordret de forsømmelige til at betale. De siger nok at ville, men de må ikke for deres godsherre på Trøjborg. Andre, som ikke vil blandes i stridighederne, har betalt efter overenskomst med degnen. Præstens mægling tilfredsstillede ikke degnen. Antallet af kådnere og inderster på godsområdet i sognet er af godseieren i 1803 opgivet til 90. Degnen forbeholder sig nu i erklæring af 8. 7. 1803 sine rettigheder. Og kongen, d. v. s. det danske kancelli resolverer da den 20. 1. 1804, at den pligtige rugtiende skal leveres in natura i løbet af 14 dage. Ellers vil de pågældende blive straffede efter lovens bestemmelser.

Men de jordløse husmænd nægter stadig at betale og indsender den 26. 3. 1804 en bøn direkte til kongen om en uvildig undersøgelse af sagen. Men så sker ved påsketid 1804 noget dramatisk. Vi erfarer det af kancelliråd Holst's indberetning til Ribe af 14. 4. 1804. De gottorpske myndigheders

tålmodighed har åbenbart været til ende og man har besluttet sig til en militær eksekution på stedet. Det skete den 13. 4. 1804. Holst påstår i sin skrivelse, at han havde villet »bilægge striden i mindelighed og til begge parter tilfredshed.« Men den 13. april kl. 4 efterm. rykkede et militært kommando ind i Bredebro: 1 officer, 1 vagtmester og 12 ryttere. Han var selv tilfældigt i byen og vidne til ankomsten. Troppen var forsynet med indkvarteringsbillet fra kammerherre v. Blücher i Åbenrå og blev efter anvisning fra Løgumkloster-sognefogeden på Svanstrup for største delens vedkommende indkvarteret hos Trøjborgs »danske godsundersåtter og i særdeleshed hos kådnere og inderster.« De pærgældende ville dog ikke godvilligt finde sig i denne tvangsindkvartering. Holst måtte da mægle for at afværge håndgribeligheder, hvorefter man så faldt til føje med godsherrens løfte om snarlig tilbagekaldelse af militæret ved den kongelige overrets indgriben. Foruden kosten hos disse fattige folk, der knap har nok til deres eget udkomme, skulle der hver dag leveres kommandoen i slesvigholstensk courant: til løjtnanten 2 rd., vagtmesteren 1, hver menig 24 sk., i alt daglig 9 rd. Holst har med sin skrivelse villet »gøre opmærksom på dette eksempellose optrin og indgreb i fremmede jurisdiktionsprivilegier«. Han beder til slut om kongelig beskyttelse og venter hver dag på besked. –

Hvor længe kommandoen så har opholdt sig i Bredebro, oplyses ikke, men det er vel efter den påførte forskrækkelse og ekstraudgift snart taget afsted igen, formodentlig dagen derpå. De ramte husmænd klarlægger i en fornyet ansøgning til kongen af 13. 6. 1804 deres standpunkt.

Sognepræsten var til stadighed bestræbt på at mægle mellem parterne. Men først den 16. 5. 1806 bilagdes tvistighederne endeligt ved et møde i Brede præstegård, hvor generalsuperintendent Adler, amtmand v. Blücher, provst Posselt, kancelliråd Holst og degn Wind var kommet til stede. Herefter skal: »1. De matrikulerede kådnere i overensstemmelse med den Allerhøjeste anordning (af 1801) betale den skæppe degnerug in natura eller i penge efter en med degnen hver gang truffen overenskomst, hvilket de allerede har gjort. 2. De samtlige til Brede sogn hørende inderster derimod i stedet for den forlangte skæppe rug ... årlig 2 mk. 12 sk. rigsmønt.« Kancelliråden overlader samtidig, tildels som afløsning af smørtienden, 10 demat hedejord på Brede mark til degneembedets brug. – Degn Wind fik denne jord kultiveret, så han kunne holde 3–4 køer. Hestespand til arbejdet stillede skoleinteressenterne til rådighed.

Degn Wind siges at have været en dygtig lærer. Han har tillige i høj grad fortjenesten af at have fået embedets indkomster så rimeligt forhøjede, at de kunne give en uddannet mand, der her gav hele sin arbejdskraft, det nødvendige til livets ophold. Men også han blev lagt i en tidlig grav. Han

Jens Iversen

døde allerede 1817, kun 43 år gammel. Enken fik nådensår og græsning for livstid til en ko.

Som vikar og interimistisk degn virkede derefter i 2 år Hans Lorenzen, men han har vel ikke kunnet kaldes til embedet.

Den nye degn, *Thomas Petersen* (1793–1858), kom ude fra, fra Bjolderup sogn i Åbenrå amt. Han var søn af smed i Bolderslev Peter Andresen og Maren Thomasdatter og seminarist fra Tønder. 1824 blev han gift med Maren Lydiksen (1788–1836), datter af gårdmand i Gøtterup, Agerskov sogn, Thomas Lydiksen og Elsabe Marie Bundesen, vel samme slægt som på Brede mølle. Der var 3 børn, hvoraf Peter blev gift i Næstved og Johan Christian, opnævnt efter sognets afholdte præst, rejste til Amerika.

Degn Petersen roses i Adlers visitatsberetninger som en særdeles dygtig skolemester. I 1824 betegnes hans skole som den bedste i provstiet. Det bemærkes, at han var modstander af den såkaldte »indbyrdes undervisning«. Den har vel ikke tiltalt hans pædagogiske sans. Han gav også undervisning i tysk. I 1834 fik han skolen nybygget. Efter den tyske skolekrønike, påbegyndt 1887, skal han have vist »udpræget tysk« sindelag, d. v. s. at han i de nationale vækkelses- og splittelsesår er gået ind for slesvigholstenske synspunkter. Men ligesom den slesvigholstensk indstillede nye sognepræst fra 1845, Nicolai Ratenburg, har også han klaret sig igennem de nationalpolitiske skær i treårskrigen 1848–50 og har så til sin død i 1859 fortsat sin respekterede skolegerning under det nye dansk betonedede styre efter krigen.

Den ny kaldede degn og lærer i 1858, *Jens Iversen* (1817–82), var afgjort dansk indstillet. Han var søn af lærer og gårdejer i Hønkys, Hellevad sogn, fra 1826 degn i Hellevad Laurits Iversen og Maren Nissen. Opvokset

var han i Hønkys på fædrengården. Der var megen religiøst bestemt sang i hjemmet. 1833 blev han konfirmeret i Hellevad kirke og derefter 1834–35 forberedt til seminariet hos svogeren, lærer Christensen i Ravsted, der var dannebrogsmænd. I disse år holdt præparanden også vinterskole i Mellerup og Todsboel i Bjolderup sogn. 1836 (1. 6.) begyndte han så på Skårup seminarium på Fyn og bestod herfra 1838 (6. 6.) sin lærereksamen med 1. karakter. De følgende år var han lærer i Årslev, Hjordkær sogn (38–39), Korup, Ravsted sogn (39–45), degn og lærer i Abild (45–58) og blev så kaldet til Bredebro, hvor han blev til sin død i 1882.

Dejn Iversen har utvivlsomt haft gode pædagogiske evner, hvilke uddannelsen på modersmålets grund sikkert har underbygget. De kom ikke blot til deres fulde udfoldelse i skolestuen, men også i den præparandklasse, som han fik oprettet ved degneskolen i Bredebro, åbenbart allerede fra 1861. Efter 1864 stod dette kursus under tilsyn af seminariets direktør i Tønder og skoleråden ved regeringen i Slesvig. Der kendes navne på mindst 26 præparander, der har fået deres første forberedelse til lærergerningen hos degnen i Bredebro²⁾). Blandt disse var den senere lærer Roost i Løgumkloster, fra hvis hånd der foreligger en sympatisk skildring af degn Iversens store evner som præparandlærer (1915). Roost var 1870–72 i Bredebro og skriver bl. a.: »Undervisningen var fortræffelig, og navnlig forstod han at give mig den rette anvisning til at arbejde selvstændigt. ... Da jeg til påske 1872 forlod Bredebro for at gå på seminarium var den pligtro, dygtige og retskafne mand mit ideal.« Præparanderne forestod til dels undervisningen i elementarklassen. Fra 1878 blev der dog – i forbindelse med den nye skoleinstruks fra dette år, som påbød, at halvdelen af skoletimerne nu skulle gives i det tyske sprog – ansat en seminarieuddannet andenlærer ved skolen.

Som Iversens medhjælper ved præparandundervisningen virkede i 70'erne en tysk uddannet lærer Jessen fra Udbjerg. Han havde i disse år oprettet en tysk privatskole i Brede. Iversens tyske sprogkundskaber har vel

²⁾ *Præparander fra degn J. Iversens præparandklasse i Bredebro.*

Christian Christensen, – N. Nielsen, siden kancelliråd i kongeriget. – N. Hansen, rejst til Amerika. – P. Wind. – H. Chr. Iversen, søn af degnen, siden degn i Emmerlev sogn. – brødrene Steenholdt, fra Ravsted (?). – P. J. Roost, siden lærer i Løgumkloster. – Peder Jessen, f. i Toghale skole. broder til Jens Jessen, redaktør ved »Flensborg Avis«, siden lærer i Daler, dansk rigsdags- og landdagskandidat.

M. B. Otzen, siden degn, – Schmidt fra Nybøl, – Enevold Petersen, – Thomsen, siden overpostassistent i Charlottenburg, – Niels Peter Olsen fra Møgeltoender, – Petersen fra Emmerske, – Jensen fra Hjarup, – Jensen fra Mejlbj, – Andreas og Jürgen Bahnsen, – Niels Petersen fra Randerup, søn af degnen, – Andreas Boysen fra Borg, – Anton Wulfsberg, – Kuhschat (?) fra Bredebro, – A. Normann fra Bredebro, – o. a., blandt disse Detlef Christensen Davidsen (1861–62), søn af smedemester i Brede, f. 1844, død som seminarist i Tønder 1866, – Trenkner fra Harres (1870).

(Jens Iversens liste 1913).

– trods kursus og selvstudium – været begrænsede. Og medhjælperen havde i hvert fald også den for tiden rette patriotiske indstilling.

De tyske skolemyndigheder var i øvrigt velvilligt indstillede overfor Iversens præparandkursus og gav også et årligt tilskud til det, idet man var interesseret i at få draget det danske opland nord for Tønder, som efter 1864 havde vist tilbageholdenhed overfor det nu tyske seminarium i byen, ind i interessekredsen, så det efterhånden kunne stille sin part af læreremnerne. Iversen, der for familiens og hjemstavnens skyld havde aflagt den tyske embedsed og derfor afholdt sig fra aktiv deltagelse i politik, syntes at være den egnede kontaktperson i disse tyske skolebestræbelser.

I foråret 1870 nedbrændte skolehuset – sammen med det meste af byen Bredebro. Branden var ved uforsigtighed opstået i en handelsmands stald i den vestlige ende og bredte sig med vestenstormen til den østre, hvor skolen lå. Degneboligen, som i 1863 var blevet nybygget ved kirkepladsens sydside, reddedes. Der blev nu opført nyt skolehus ind mod kirkegården med to skolestuer a 12×8,6 m med forstue og værelse til andenlæreren i midten.

Efter 1864 fandtes der ingen lærersammenslutning i den nordlige del af Tønder amt. For at fylde dette tomrum organisationsmæssig set indkaldte Iversen, der må antages at have indtaget en vis lederstilling blandt egnens lærere, til et møde 3. pinsedag 1874 i Løgumkloster. Her blev så efter Iversens oplæg dannet en lærerforening for egnen. Til formand valgtes Iversen, næstformand degn Petersen, Abild, sekretær degn Jacobsen, Ravsted. Også i dette forhold har Iversen været den egnede kontaktperson mellem nord- og sydvendte medlemmer. Man samledes to gange årligt i Alslev kro øst for Løgumkloster til foredrag og selskabelig samvær.

Også med sognets overvejende danske befolkning stod degn Iversen i god og livlig kontakt. Han deltog som degn i familiefesterne. Af børnene blev sønnen Hans Christian Iversen (1850–1916), siden degn i Emmerlev sogn, gift med Ingeborg Helene Holt fra Åspe, som i år er fyldt 100 år. Datteren Ludolfine Laurette ægtede 1877 Sønnick Henriksen Clausen fra Sdr. Vollum, af den kendte Clausen-slægt i sognet. Datteren Anne blev gift med andenlæreren ved skolen, Niels Peter Olsen fra Møgeltønder (1863–1936), der efter 3 års virke her, 1884–87, på grund af sit danske sindelag måtte forlade landet, idet han ikke ville efterkomme myndighedernes forflyttelse til Holsten. Han blev lærer i København og sluttede sin gerning som viceskoleinspektør.³⁾

Degn Iversen døde den 2. 6. 1882 og blev begravet under store æresbevisninger. Han havde ført Bredebro skoles gode ry videre på en selv-

³⁾ Jfr. Sønderjyske Årbøger 1956, s. 105–89.

stændig og fortjenstfuld måde. Hans gravsten på Brede kirkegård er fredet. Den har følgende indskrift: »Han var en kærlig ægtemage og fader, en trofast broder og ven, en dygtig lærer.« Om det politiske måtte der nu ties.

Fra 1864 var degnene også organister ved kirken.

Ved degn Iversens død skete der et systemskifte ved Bredebro skole, idet den nye degn og lærer, *Jes Thomsen* (1848–1928), var stærkt tysk indstillet. Han var født i Kjestrup, Sdr. Vilstrup sogn, som søn af gårdmand, fra 1853 høker i Haderslev Jes Thomsen og Anne Christine Clausen, faderen født i Gabøl, Nustrup sogn, moderen i Felsted. Han var dimitteret fra Tønder 1868 og var derefter lærer i Korup, Ravsted sogn, 1868–77 og derefter degn i Daler til 1881. Gift var han to gange, 1. med Christine Louise Stehr fra Tønder (1847–73), datter af møllejejer, 2. med Laura Festersen. Der var 9 børn.

Degn Thomsen var vel ikke uden visse pædagogiske evner. Børnene lærte godt hos ham, ganske vist efter prøjsisk terpemetode. År for år skrev han hver eftermiddag det daglige pensum på tavlen. Eleverne skulle så dagen efter afskrive stoffet og lære det udenad til næste dag. Men hans bevidste og pågående forsøg på at gøre sine elever til prøjsiske patrioter vakte stærk modstand hos børnene fra danske hjem og isolerede ham i vid udstrækning fra sognets danske befolkning.

Om skoleanordningen af 1888, der fuldstændig fortyskede den nordslesvigske landsbyskole, skriver Thomsen i den tyske skolekrønike følgende: »Ved slutningen af året 1888 blev enhver patriotisk nordslesviger det glade budskab til del, at Hans Excellence hr. overpræsidenten under den 18. december havde anordnet, at med begyndelsen af sommerhalvåret (1. 4. 89) undervisningen i de nordslesvigske skoler med eneste undtagelse for religionsundervisningen skulle være det tyske, det sidste dog sådan, at af de 6 religionstimer de 4 skal gives på dansk og de 2 på tysk.« Kejserbillede og fane blev naturligvis modtaget med stor glæde. Efter kultusminister v. Gosslers, overpræsident v. Steinmanns, regeringspræsident v. Zimmermanns og landråd Hansens korte besøg den 17. 7. 1889 på gennemrejse skriver Thomsen i protokollen: »Denne time vil være uforglemmelig for mig.« Degnen fortjente altså den prøjsiske orden, han fik ved sin afsked i 1910, kun 62 år gammel. Han forlod vist sognet som en skuffet mand og tog bopæl i Flensborg.

Efterfølgeren blev *Daniel Jensen* (1878–1918), søn af lærer i Toghale, Møgeltønder sogn, V. Jensen og Christine Hansen fra Lydersholm. Farfaderen var degn i Jegerup. Han var født i Vejbæk skole, Bov sogn, præparand i Åbenrå, seminarist fra Tønder 1900, soldat 1901, lærer i Egernsund 1901, i Dynved 1904, samtidig organist ved Egen kirke, gift her med

Dora Eggers, lærerdatter sydfra, lærer i Flensborg 1910, degn og lærer i Bredebro 1910. Han blev indkaldt til krigstjeneste den 2. 8. 1914, var 2 år ved kystvagten på øen Sild, kom så til fronten i Frankrig, hvor han faldt som officer i det andet Marneslag den 15. 7. 1918. Der blev holdt mindegudstjeneste over ham i Brede kirke den 8. 8. 1918. Der var 3 børn. Hans navn står på mindestenen på Brede kirkegård over de faldne fra sognet og på mindemuren i Marselisborg mindepark.

Under krigen bestred andenlæreren Heinrich Jensen, søn af stationsmester i Møgeltønder, siden i Døstrup, hele undervisningen, indtil også han blev indkaldt i 1917 og blev hårdt såret ved fronten. Lærere fra Løgumkloster og tildels Jensens hustru, født Odefey, lærerindeuddannet i Slesvig, sørgede derefter for den nødtørftigste undervisning af børnene.

I overgangsårene 1919–20 forestod Anton Nissen, født i Nr. Hostrup, Egvad sogn, skolens undervisning, nu i Lovrup, Døstrup sogn.

Andenlærere ved Bredebro skole fra 1878–1919

- 1878–84: Hans Hansen, f. i V. Højst, sem. Tønder, forfl. til Nr. Sejerslev.
- 1884–87: Niels Peter Olsen, f. i Møgeltønder 1863, sem. Tønder, søn af skomager, afskediget og ansat i København, gift med datter af degn Iversen, død 1936.
- 1887–88: C. N. Gylling, f. i Rødding.
- 1888–90: Lorenz Beck, f. i Havsted, Ravsted sogn, gift med Marie Brodersen, datter af købmand i Bredebro, forfl. til Østerby.
- 1891–94: Heinrich Siemen, f. i Krempe, sem. Utensen, gift med datter af degn Thomsen, Bredebro, forfl. til dövstummeinstitut i Kiel.
- 1894–98: Peter Andresen, forflyttet til Lund i Burkal sogn.
- 1898–1905: J. L. Gadeberg, f. i Kjestrup, Sdr. Vilstrup sogn, forfl. til Løjt Kirkeby, senere til Flensborg.
- 1905–07: Hinrich Bruhn, f. i Erfde ved Ejderen, forfl. til Dravedskov.
- 1907–07: Hinrich Dohse, præparand Lunden, sem. Tønder, forfl. til Lägerdorf ved Itzehoe.
- 1907–13: Jens Iversen, f. i Sdr. Sejerslev, søn af degn, præp. Lunden 1901–04, sem. Tønder 1904–07, gift med kusine fra Tønder, forfl. til Flensborg, senere til Hamburg, rektor.
- 1913–19: Heinrich Jensen, søn af stationsmester i Møgeltønder, gift 1913 med datter af købmand i Tønder, indkaldt i verdenskrigen 1917–19, hårdt såret, forfl. til Klus ved Flensborg.

KILDER:

Arkivalier vedr. Brede sogn i Rigsarkivet og Landsarkivet.
Kirkebøger.

Bredebro skolekronike fra 1887.

Forskellige private meddelelser, bl. a. fra rektor Jens Iversen, Hamburg, degn Iversens sønnesøn, og lærer Majbøll, Jejsing.

Haderslev amtsråd 100 år

af Bjørn Svensson

Haderslev amt har i år som det eneste af landets amter kunnet fejre 100-året for amtsrådets oprettelse. For at finde forklaringen herpå skal vi begynde så langt tilbage som med Wienerkongressen i 1815. Der påtog regenterne i de tyske forbundslande sig en forpligtelse til at give deres folk en stænderforfatning, hvor rådgivende forsamlinger af repræsentanter for de forskellige stænder kunne komme til at øve indflydelse på samfundets udvikling. Den danske konge, Frederik VI, fik dermed denne forpligtelse overfor Holsten, der var tysk forbundsland samtidig med, at det var et led i den danske helstat. Men vanskeligheden ved at give en enkelt del af det danske monarki en forfatning trak sagen i langdrag, og først da de revolutionære bevægelser i Europa i 1830 gjorde spørgsmålet påtrængende aktuelt, fandt den danske regering frem til en løsning.

Holsten skulle have sin stænderforsamling, det var givet, men for ikke at behandle hertugdømmet Slesvig anderledes eller ringere måtte man have det med i en stænderordning. For at undgå at give Slesvigholstenismen et fast grundlag i en fælles forfatning, gav man de to hertugdømmer hver sin stænderforsamling.

Dermed var knuden dog ikke løst. For ikke at give Slesvig en særstilling, der knyttede det nærmere til Holsten end til Danmark, indførte man desuden en stænderordning i Kongeriget. Og for yderligere at udviske indtrykket af en kløft ved Kongeåen, delte man oven i købet Kongeriget i to stænderområder, med en forsamling i Viborg for Jylland og én i Roskilde for øerne. Kun Holsten havde ret til en stænderforsamling, men regeringens slesvigske, eller skal vi sige dens anti-slesvig-holstenske politik førte altså til, at det danske monarki blev udstyret med ikke mindre end fire stænderforsamlinger ialt, – den første begyndelse til et dansk folkestyre, selv om stænderne foreløbig kun var rådgivende.

Samtidig står vi her overfor begyndelsen til det kommunale selvstyre i Danmark. Stødet hertil kom nemlig fra stænderordningen. Man havde taget den prøjsiske stænderforfatning af 1823 til forbillede, og selv om bestemmelsen om de prøjsiske stænders ret til besluttede myndighed i kommunale anliggender ikke direkte blev overført til Kongeriget Danmark, affødte den en løfteparagraf, og i overensstemmelse hermed fik det danske folk skridtvis part i det kommunale selvstyre, 1837 i købstæderne, 1840 i København og 1841 i landdistrikterne, her både med sogneråd og amtsråd, hvilket ved 100 års jubilæet blev mindet ved udsendelsen af et større værk, hvor man mærkværdigvis har forbigået Sønderjyllands særstilling i tavshed.

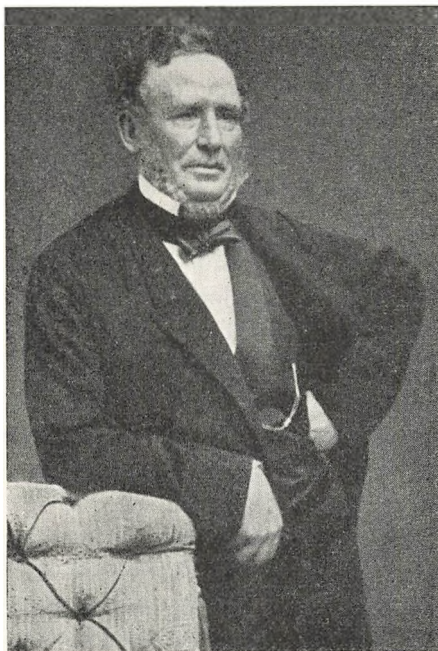
Hertugdømmerne kom nemlig – bortset fra nogle borgervalgte byråd

hist og her – til at stå udenfor hele denne udvikling, og årsagen var paradoksalt nok, at der på dette punkt var tillagt hertugdømmernes stænderforsamlinger større rettigheder end Kongerigets. Skønt regeringen ellers havde lagt vægt på at skabe ensartede regler for Kongeriget og hertugdømmerne, havde de sidste fået tillagt den samme besluttende myndighed – under forbehold af kongens godkendelse – som de prøjsiske stænder. Der skulle med andre ord opnås enighed. Denne bestemmelse førte til et tovtrækkeri mellem regeringen og hertugdømmernes stænderforsamlinger, som forspildte chancen for et kommunalt selvstyre. Først kunne man ikke blive enige om stændernes indflydelse på kommunernes forhold til staten, derefter kunne man ikke enes om, hvorvidt møderne i kommunalrådene skulle være offentlige, og i 1846 sluttede forhandlingerne brat, da forsamlingerne som følge af de nationale stridsspørgsmål opløste sig selv og derefter blev hjemsendt af regeringen.

Den eneste del af Sønderjylland, som fik amtsråd før den første selsvigske krig, var derfor de kongerigske enklaver, d. v. s. det strøgods i hertugdømmet Slesvig, som dronning Margrete mere end 400 år før havde lagt ind under Ribe bispestol og som siden den tid var administreret som en del af Kongeriget. Det drejede sig om 13.000 mennesker i sogne og sognedele, spredt over det meste af Vestsønderjylland og til alle sider omringet af gammelt hertugeligt område, men som ikke des mindre – takket være dronning Margrete – hørte under Ribe amt, dermed også under den nørrejske stænderforsamling i Viborg, ligesom junigrundloven fra 1849 kom til at gælde her i modsætning til det øvrige Sønderjylland, der fortsat blev regeret enevældigt med en stænderforsamling som bisidder. Disse enklaver fik sogneråd i den udstrækning, det kunne praktiseres, og de valgte til Ribe amtsråd, hvorimod deres naboer, der lå under hertugdømmets administration, intet havde i den retning.

Regeringen gjorde, hvad den anså for muligt for at nedbryde skellet ved Kongeåen og havde i og for sig gerne set det kommunale selvstyre udstrakt til hertugdømmet, men – som det i 1858 hed i det slesvigske ministeriums indstilling til kongen – »samtlige disse bestræbelser måtte ved oprørets udbrud gå i stå og forblive hvilende, sålænge der ikke i en ny generations befastede kærlighed til fædrelandet kan have en fuldkommen garanti for, at en organisation af kommunale repræsentationer ikke på noget punkt i hertugdømmet vil blive brugt som et middel til at støtte og styrke de statsopløsende partiers bestræbelser«.

Da der ikke i Haderslev amt i befolkningens sympatier lå nogen betænkelighed ved at betro den et sådant gode, indstillede ministeriet dog til kongen, at dette amt fik et amtsråd, og det tiltrådte Frederik VII den 13. juni 1858, – i år for 100 år siden, 17 år efter at Kongeriget havde fået amtsråd. Haderslev amtsråd blev det eneste af den art i hertugdømmerne.

Derimod fik man i Haderslev amt ingen sogneråd. Amtmand Stockfleth, der havde taget etablering af sogneråd med i sit udkast, skrev meget bittert til ministeriet, at havde han vidst, at ministeriet blot ville have amtet og ikke de enkelte sogne med i ordningen af et kommunalstyre, kunne han rigtignok have sparet sig en del arbejde. Han fastholdt, at sognene burde have sogneråd, og at lysten nu manglede ham til en fortsættelse af arbejdet, men – tilføjede han – »hvor lysten mangler, er pligten imidlertid endnu en drivfjeder, og denne håber jeg ikke skal svigte mig«.

Departementschef Vedel svarede, at der med hensyn til amtsrepræsentationer rådede uensartede forhold i hertugdømmerne, så man godt kunne give Haderslev amt et amtsråd uden at frygte følgerne, hvorimod der med hensyn til de vigtigste sogneanliggender ved lov var truffet en ordning, der var nogenlunde ensartet for hele hertugdømmet. Ordningen var ikke tilfredsstillende, men hvis man erkendte dens utilstrækkelighed ved at oprette sogneråd i Haderslev amt, ville man vanskeligt kunne modsætte sig krav om sogneråd fra andre amter, hvor det af politiske grunde ville være betænkeligt at inkludere sig derpå. Derfor måtte man resignere i Haderslev amt.

Efter at amtsrådet var valgt, arbejdede amtmand Stockfelth videre med planen om sogneråd, uden at der dog kom noget ud deraf. I rigsarkivet findes et brev fra pastor Marckmann i Hoptrup til finansminister Krieger, hvor der indtrængende advares imod amtmandens plan, der betegnes som

både farlig og skadelig under de herskende forhold, ikke alene på grund af de sandsynlige konsekvenser i andre slesvigske amter, men også fordi de i Haderslev amt kunne ventes udnyttet til en organiseret modstand mod embedsstanden og lovgivningen, det vil – efter pastor Marckmanns mening – sige de bånd, der holdt Slesvig fast til Kongeriget. Amtmanden må jo have haft en anden opfattelse, men han fik ikke sin vilje.

Det var meningen, at amtsrådet i Haderslev kun skulle være en begyndelse, og tre år efter, i 1861, tog man da fat på en fortsættelse i de andre amter, hvor man havde tillid til befolkningens loyalitet overfor staten. Det drejede sig om Aabenraa, Sønderborg og Nordborg amter, som mærkeligt nok ikke fik amtsråd, men herredsråd. De tre amter hørte alle til eet amtmandsdistrikt, under amtmanden i Aabenraa, men da de enkelte herreder ikke med fælles kasser eller andre kommunale bånd var knyttet til hinanden og geografisk var splittet i områder på fastlandet samt Als og Ærø, foretrak ministeriet at bygge ordningen på herredsråd.

Måske har man også haft den strid i tankerne, som indledte amtsrådets virke i Haderslev amt. Den senere venstrefører, højskoleforstander Sofus Høgsbro, Rødding, som et par måneder før af de kongerigske enklaver i Vestslesvig var blevet indvalgt i Folketinget, startede sin politiske karriere med en henvendelse til regeringen, hvori han krævede amtsrådsvalget i Haderslev amt kendt ugyldigt og nyt valg foretaget efter en valgordning, der tillod ethvert herred at vælge sin egen repræsentant. Hvis dette ikke kunne imødekommes, ønskede han amtsrådsordningen i Haderslev amt ophævet. Så kunne den efter hans mening ikke spænde over dette amt, der dengang gik fra Lillebælt til Vesterhavet og indenfor sine rammer rummede modsætningsforhold så udprægede, at Høgsbro tilskrev det en oprindelig naturforskelse, som aldrig vil udslettes, og som blev anset for så påfaldende, at mange endog troede, der var tale om to forskellige stammer.

I sin kritik havde Sofus Høgsbro Haderslev vesteramt bag sig. Det havde ved valget følt sig majoriseret af det talstærke østeramt.

Personspørgsmål spillede på en ejendommelig måde ind. Mens man på den nydeligste måde slettede et andet navn på listen for at få den nationale veteran, Nis Lorenzen, Lilholdt, valgt ind, skønt han på grund af svigtende helbred ikke forud havde været på tale, blev et andet af de store nationale navne, Hans Andersen Krüger, Bevtoft, kun valgt ret knebent, fordi han boede midt i området, på grænsen mellem amtets to dele, så vesteramtet nærmest anså ham for at være østerbo og omvendt. Og Laurids Skau, der endda havde været en af de drivende kræfter bag amtsrådets oprettelse, blev overhovedet ikke valgt. Da Laurids Skau var ivrig østeramtsmand, ville vesteramtet ikke vide af ham, og kun ganske få valgmand fra østeramtet støttede hans kandidatur. Hans personlighed var dem for dominerende. Vennen fra Vilstrup, sognefoged Scherrebeck, sagde: »Vil

Laurids Skau vælges, bør vi vælge ham, men så behøver vi heller ikke at vælge flere.«

For alligevel at sikre sig Laurids Skaus råd og vejledning fandt man på at vælge hans bror, Peder Skau, Bukshave. Peder Skau fortætter i sine erindringer, at valget af Laurids Skau hovedsagelig strandede på, at han som amtsforvalter var embedsmand og i denne egenskab havde med de amtskommunale anliggender at gøre; en del af valgmændene var forinden blevet påvirket af embedsmænd, som ikke syntes om, at Laurids Skau fik større indflydelse. En af disse embedsmænd gik så vidt, at han i et avisindlæg forud for valget stillede spørgsmålet: »Hvem skal da vælges? Embedsmænd? Jeg synes at høre et tusindstemmigt nej på dette spørgsmål og vistnok med fuldkommen ret.«

Trods personlig magtkamp og øst-vest-stridigheder trådte det nye amtsråd sammen til det første møde den 18. september 1858. Et af de første problemer, amtsrådet blev stillet overfor, var den store pengenød, som var fulgt efter verdenskrisen i 1857. Regeringen havde ladet 50.000 rigsdaler stille til rådighed for amtmanden i Haderslev til anbringelse som sikre prioriteter, og andre 50.000 rigsdaler og antydningssvis mere blev stillet i udsigt, hvis amtsrådet på amtets vegne ville hefte. Det turde det nyvalgte amtsråd dog ikke indlade sig på. Derimod satte det meget ind på vejarbejder og søgte også, men desværre forgæves, at få den planlagte jernbane trukket fra den sønderjyske højderyg ud til kysten med station i Haderslev.

Haderslev amtsråd udførte sit arbejde således, at ministeriet i 1861 brugte den gavnlige indflydelse, som amtsrådet havde haft på det kommunale liv i amtet og dets økonomiske interessers fremme, som motivering for at oprette herredsrådene under amtmanden i Aabenraa. Men først efter 1864 fik Sofus Høgsbro sit ønske opfyldt om herredsvis bedre fordelt indflydelse på valget i Haderslev amt. I november 1865 vedtoges efter opfordring fra regeringen i Slesvig en ny kommunalordning, hvorefter valgene skulle foretages herredsvis og ikke som før af alle valgmænd under eet.

Efter den prøjsisk-østrigske forvaltningsperiode blev Sønderjylland 1866 annekteret af Prøjsen, det land, Danmark havde brugt som forbillede med hensyn til stænderordning og inspirationskilde med henblik på det kommunale selvstyre. Efter annektionen blev Haderslev amt til en Kreis og amtsrådet til en Kreistag. Men med genforeningen genopstod Haderslev amt. Det havde i 1864 måttet afstå de otte sogne i Nørre Tyrstrup herred til Vejle amt – Danmark fik dem til erstatning for de kongerigske enklaver i Vestslesvig –, og ved genforeningen blev Haderslev amt yderligere reduceret med Hvidding herred, som blev lagt til Tønder amt. Men trods reduktioner og omskiftelser har vi til vor lykke igen – i 100-året for dets oprettelse – et Haderslev amtsråd.

En julesang

Mel.: Nu titter til hinanden –

Alt straaler Juletræet nu i sin fulde Glans,
det straaler med en klar, en hellig Lue.
Vi Børn haver næsten tabt Mæle og Sans
ved sligt et allerkærest Syn at skue.

Der er en sælsom Storhed ved sligt et Juletræ!
Vil du til Andagt stemme Sjæl og Sinde –
betragt en Gren histude: den har ej Ly og Læ
og grønnes fast trods Vintrens barske Vinde.

Men Træet er et Billed' paa vor Frelser from og god,
et Livsens Træ midt ud' i Dødninghaven:
for at vi skulle leve – sit Liv han give lod:
og der er Liv nu selv i Død og Graven!

Hvor yndigt mon straalers slig Helligaftenstund
de mange Lys fra de kulørte Kærter!
De Smilet frem mon lokker om Børns og gamles Mund,
de lyser op i Stuen og i Hjerter!

Thi Træet er et Billed' paa vor Herre Jesus Krist,
et Verdens Lys i skumle Mørkheds Rige:
hvor Jesus Kristus dvæler, der skal her som hist
al Løgn og Svig for evig Sandhed vige –

Dog hvad der mest paa Træet mon gører Barnet glad
og hvad der mest mon pukker det i Øjet,
det er de Gaver skønne, der hænger rundt i Rad,
og selv med lidt er Barnet vel fornøjet.

Den bedste Julegave er Jesus dog forvist,
thi uden ham er ingen Juleglæde!
Saa kom da, du kæreste Herre Jesus Krist
og tag i vore Hjerter du Sæde!

Og maatte vi samles dog alle engang
til Jul udi dit himmelske Rige
og stemme med i salige Engles Jubelsang –
da først er Juleglæden uden Lige!

(Hans Chr. Iversen, o. 1890)

»Vedlagte julesang,« skriver rektor Jens Iversen, Hamborg, »har min fader Hans Christian Iversen i sin tid skrevet for os som børn, og den blev i det mindste i vor ungdom sunget i hele sognet. Fader, der er født den 14. marts 1850 i Abild, var førstelærer og degn i Sønder Sejerslev, Emmerlev sogn, fra 1884–1908. Han døde den 30. november 1916 i Møgeltoender.

Graasten Bank A/S
Kontortid 9—12 & 2—4
Lørdag 9—1
GRAASTEN

Snoghøj Gymnastik-
højskole
Fredericia.

3 Maaneders Sommerskole.
5 Vinterskole.
Skoleplan sendes.
Jørgine Abildgaard.

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

A. R. KJÆRBY A/S
HØJER

*

**Haslev
Gymnasium**

Kostskole for Drengene

Eksamensret til Møllemskole-, Real-
og Studentereksamen.

Alle Oplysninger ved Hen-
vendelse til

Peter Kæstel
Rektor, Haslev

**VALLEKILDE
Folkehøjskole**

Henv. til *Jørgen Jessen*,
Vallekilde

HEJMDAL

Landsdelens Blad

**Brede Sogns
Spare- og Laanekasse**

Bredebro tlf. 41341

✱

Stiftet den 1. maj 1875

Restaurant **Grænsen**
C. Heiselberg
Krusaa

Aksel Michelsen
Kul- og Trørlasthandel
Tønder Telefon 21111

Sønderjyllands Kreditforening
Haderslev

Bogtryk . Bogbind

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8 . Tønder . Telefon 21550

Paul Thomsen
Krusaa

Kolonial, Spirituosa, Køkken-
udstyr,

Trikotage, Herreekvipering

AKTIESELSKABET

NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER

KØBENHAVN F.

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

Aktieselskabet

C. I. Christensens Papirhandel

ESBJERG

GRAM

Køleanlæg

BRØDRENE GRAM A/S

VOJENS

Støt vore annoncører

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største Dagblad

A-S FAXE KALKBRUD

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Central 9123

JORDBRUGSKALK

97 pCt. kulsur Kalk i Varen, som den leveres
ca. 100 pCt. passerer 1 mm Sigte

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Tegn

abonnement

på

Sønderjysk

månedsskrift

A. Nielsen & Co. A/S.

Nykøbing Falster

Svend Kirchheiner

aut. Installatør

Vesterg 7 . Tønder . Tlf. 22045

**Lolland-Falsters
Folketidende**

Stiftets største Blad

Nykøbing F.

Støt vore annoncører